

סוגיות ובחרות מהמשנה היומית
במבט הלכתי, מדעי
וארץ ישראלי

משנה וארץ

מסכת פאה

כתב: יואל יעקבי

אייר תשע"ו | גיליון 5

"המעמר לכובעות ולכומסאות, לחררה ולעומרים – אין לו שכחה; ממנו ולגורן – יש לו שכחה.
המעמר לגדיש – יש לו שכחה; ממנו ולגורן – אין לו שכחה. זה הכלל: כל המעמר למקום שהוא גמר מלאכה – יש לו שכחה,
ממנו ולגורן – אין לו שכחה; למקום שאינו גמר מלאכה – אין לו שכחה, ממנו ולגורן – יש לו שכחה"
(פאה ה' ח).

כובעות, כומסאות חררה ועומרים

שכחה נוהגת כשהעומרים נאספים למקום הכינוס הסופי. המשנה מזכירה מקרים הנחשבים כמקום כינוס זמני ולכן העימור אליהן אינו יוצר שכחה. המקומות הזמניים הללו זוכים לפירושים שונים אותם ננסה להבין כמו גם את המטרות החקלאיות העומדות מאחריהן.

האזינו (דברים לב לד) "הלא הוא כמוס עימדי", ולכן הוא מפרש 'מלרע' – מלמטה. יש, כמובן, להבין מדוע המילה כמוס (שעל פי הבנתנו היא במשמעות מוסתר) מתפרשת דווקא כלמטה. 'חררה' מתפרשת בירושלמי כ'גלגל'. עומרים אינם מתפרשים מבחינה מציאותית בירושלמי, כנראה כי ברור שמדובר על כינוס של כמה אלומות קטנות לאלומות גדולות יותר, אך עדיין לא לגדיש הסופי (כך על פי פירוש המשנה לרמב"ם).

הרמב"ם מסביר בפירושו על המשנה על פי הירושלמי, שמה שגדש מהתבואה על פני האדמה נקרא 'כובעות', "מפני שדומה לכובע הברזל ששמים על הראש בשעת המלחמה". 'כומסאות' ('כומסות' בגרסת הרמב"ם) מתפרש כמה שגדש מהתבואה בתוך חפירות באדמה. לפי הסבר זה מובן מה הקשר בין השורש כמ"ס, שמשמעותו מוסתר, לבין פירוש הירושלמי שמדבר על משהו שנמצא למטה, שהרי מדובר על תבואה שמוסתרת בתוך חפירות באדמה ('כמוס' מוסבר ב'דעת מקרא' דברים לב לד כ'טמון'). 'חררה' הוא "מה שגדש ממנה בעיגול כמו רחיים". הדבר תואם להסבר הירושלמי שמדובר על 'גלגל', כשהכוונה לצורת גלגל, שהיא הצורה של חררה, פיתה עגולה.

צורות עימור מיוחדות ומשמעותן החקלאית

אפשר, כמובן, להבין צורות גדיש אלו כהחלטה מקומית של החקלאי מסיבותיו הוא, אולם פרופ' יהודה פליקס מנסה למצוא בכך צורות גדיש זמניות מוכרות שיש להם גם תפקיד בעבודה החקלאית. בהתאם לפרשנותו של הרמב"ם, מסביר פליקס כי 'כובעות' מכוון לסידור האלומות כשראשיתן כלפי מעלה, מה שיוצר סוכך בצורת כובע. המטרה, לשיטתו היא לאפשר ייבוש מהיר של השיבולים במקומות אחדים בשדה.

לחקלאי ישנו עניין לעשות זאת אם הוא מעוניין לאפשר פינוי מהיר של השדה, לשם חריש או השקאה במידה והוא מעוניין בהמשך השנה החקלאית לגדל באותה שדה גידולי קיץ. שיטה זו נהוגה באירופה, שם קש התבואה גבוה במיוחד, ולכן קל יותר לבנות מבנה כזה.

המשנה עוסקת בשאלה איזו העברה של התבואה יכולה להפוך שיבולים שנותרו לשכחה. התבואה בעודה מחוברת לקרקע נקראת 'קמה'. קצירת השיבולים על ידי המגל נעשית באמצעות קצירה של כמה שיבולים, 'אלומות'. האלומות היו נאספות לעומרים שמגיעות למקום כינוס סופי בשדה, שהוא הגדיש (ערימה גדולה של שיבולים). מקום הגדיש היה בשדה הקצור או ליד הגורן. בגורן נעשו הפעולות הבאות בהפרדת גרגרי התבואה מהמוץ מהדישה ואילך. אולם לעיתים היו נאספות האלומות למקום כינוס זמני. המשנה אומרת כי שיבולים או אלומות שנשכחו אחרי שהקוצר עימר (כלומר אסף את השיבולים למקום כינוס גדול יותר) למקום כינוס זמני אינן שכחה, ורק מה שנשכח אחרי שעימר למקום הכינוס הסופי נקרא שכחה. המשנה מביאה ארבעה מקומות איסוף זמניים ונשתדל בעז"ה להסביר אותם.

ירושלמי ורמב"ם

בירושלמי על משנתנו מובאים דבריו של ר' יונה המסביר ש'כובעות' הוא 'מן לעיל', כלומר מלמעלה. הוא מוכיח שכובע הוא פריט לבוש הניתן על הראש מלמעלה, זאת מהנאמר לגבי גולית הפלישתית שהיה בראשו 'כובע נחושת'. המילה 'כומסאות' מובנת בדיוק בצורה הפוכה. ר' אבינא מסביר זאת ע"פ אזכור השורש כמ"ס בשירת

העובדה כי מדובר בקצירת עראי בולטת מאוד בפירושו של ר' שלמה סיריליאן, המפרש בצורה דומה לר"ש אך בכמה הבדלים. את ה'כובעות' הוא מסביר ככיסוי ראש ששמים על ראש הפועלים כדי שלא ינזקו מהחמה, ו'כומסאות' כשיבולים המונחים כמצע לרגלי הפועלים היחפים כדי שלא יכו מהאדמה הלוהטת, או כדי להגן על רגליהם מקוצים.

פירוש נוסף של הר"ש סיריליאן הוא ש'כובעות' הם שיבולים שמניחים על התבואה כדי להגן עליה מטינופת ואילו 'כומסאות' הם שיבולים המונחות כמצע לתבואה כדי שלא תינזק מלחות הקרקע. בפירוש ה'חררה' הוא חולק על פירוש הר"ש וכותב: "ואחר שבאתי לארץ ישראל תודה לא-ל הבנתי העניין הזה, והוא שעושים משיבולים כלי שטוח עגול כמין חררה גדולה להוליך בו חרות לתנור גדול כמו גלגל". 'עומרים' שבמשנה הוא מסביר בפירוש מקורי ושונה, שהמדובר על שיבולים שמשמשות ליצירת קשרים לאגודות העומרים של שאר השדה. נראה כי המשותף לכל המקרים הללו הוא שמדובר ב'אלתור' שלצורכו קוצרים מעט שיבולים, ואין ספק כי השדה לא נזרע לצורך שימושים אלו.

הרא"ש אינו מקבל את פירוש הר"ש. לשיטתו, לצורך דברים אלו לא מקובל כלל ליצור עומרים, שמעצם טבעם יוצרים אותם רק כאשר יש כמות קציר מרובה. ממילא גם לא קיים דין שכחה שמדובר, כדברי התורה "ושכחת עומר בשדה", ולא שיבולים בודדות. על שיבולים בודדות נאמר דין לקט ולא שכחה, אך המשנה בפירוש מדברת על שכחה ולא על לקט. גם הרדב"ז על הרמב"ם (מתנות עניים ה'ב) הזכיר שהר"ש פירש פירוש אחר, אך הוא אינו מסכים עם פירושו "ופירוש רבינו (הרמב"ם) הוא הנכון".

הלכה

במשנה תורה (מתנות עניים ה'ב-ג) לא הזכיר הרמב"ם את הדוגמאות הספציפיות של המשנה אלא את הכלל המובא במשנה. קשה להסיק מה דעתו במקרה של קצירת עראי לצורך מטרות משניות, בדומה למקרים עליהם דיברו הר"ש ור"ש סיריליאן, אולם בהתחשב בכך שהוא פוטר בצירת עראי מפאה (מתנות עניים ב'ו), יתכן שיפטור גם שכחה במקרים הללו.

מקורות:

יהודה פליקס, החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא המשנה והתלמוד, הוצאת מס תש"ן. עמודים 213-215.

פליקס מציין כי במשק הערבי שיטה זו אינה נוהגת, אך אין דמיון מוחלט בין צורת העבודה של החקלאות העברית הקדומה לזו הערבית של המאות האחרונות. יתכן שגם במשק הערבי שיטה זו הייתה נוהגת במקרים מיוחדים בלבד ולא דרך קבע.

בנוגע ל'כומסאות' פליקס טוען כי השיטה המובאת בהסברו של הרמב"ם, של הטמנת השיבולים בתוך חפירות בארץ, אינה מוכרת משום מקום. פליקס מנסה להסביר בצורה שונה, שיתכן ונתמכת מפירושו השני של הר"ש. הוא מדבר על מקרה הפוך מהמקרה הקודם, שבו השיבולים מונחות כשראשיהן למטה. דבר זה רצוי בקציר מוקדם, כשהשיבולים עדיין לחות. במקרה הזה דרוש ייבוש איטי, כדי שהחומרים שעדיין נמצאים בצמח יזרמו לשיבולים גם אחרי הקציר, דבר שימנע הצטמקות של הגרגרים.

ה'חררה' היא סידור של העומרים בצורת עיגול, כשגם כאן המטרה היא ייבוש, פליקס אף מציע שהמילה 'חררה' כאן אינה, או אינה רק, צורה של פיתה עגולה, אלא גם לשון יובש. ההבדל בין הגדיש הסופי לחררה הזמנית הוא שהגדיש גבוה, ואילו החררה שטוחה יותר. על דין החררה חולק ר' יהודה בתוספתא (ג,א), ולשיטתו ההבדל בין החררה לגדיש אינו משמעותי, ולכן גם המעמר לחררה דינו כמעמר לגדיש, ויש לו שכחה.

בפירוש הרב עדין שטיינמלץ למסכת פאה נכתב בצורה שונה מזו של פליקס, כי מטרת כל צורות הסידור הללו נועדה למקרה שבו הגורן רחוק מהשדה, וכדי להעביר את העומרים לעגלות בדרכם לגורן מכנסים אותם קודם במקום כינוס זמני. מכיוון שלא תמיד אפשר וכדאי להוציא מיד את העומרים מהשדה, מסדרים אותם בצורות שונות כך שיהיו מוגנים ככל האפשר מפגעי מזג האוויר או בעלי חיים.

פירושי הר"ש והר"ש סיריליאן

הר"ש בפירושו הראשון מסביר אחרת לגמרי. לשיטתו הכובע של ה'כובעות' אינו רק צורת כובע, אלא כובע ממש, כלומר אדם שאוסף שיבולים כדי לעשות מהם כובע קש. גם ה'כומסאות' הם בעצם כובע, אלא שההבדל ביניהם הוא שהכובע שוליו למעלה מן הראש ואילו הכומסה שוליה למטה מן הראש, שהם מכסים את הראש וכאילו מסתירים אותו. ה'חררה' מוסברת על ידו כעוגה קטנה, ומה שהירושלמי אומר 'גלגל' אין הכוונה לצורה, אלא לפעולת גלגול (=הכנת) העיסה. הכוונה כנראה לכך שהקוצר התכוון לקצור כמות קטנה של שיבולים עבור הכנת עוגה קטנה.

הסברו זה של הר"ש לוקח אותנו לכיוון אחר לגמרי. נראה שלשיטתו שכחה אפשרית רק כשיש כוונה לעשות בסוף גדיש גדול, אך קצירה מועטה, כמו עבור המטרות הללו, אינה יוצרת שכחה. כדי שפירושו של הר"ש יהלום את הכלל המובא במשנה וכן את דבריו שלו עצמו בהמשך המשנה, עלינו לומר שטעם הפטור הוא בגלל שרוב השדה אמור עוד להיקצר בהמשך ולהיעשות גדיש, והקצירה המועטת הזו נחשבת כקצירת עראי והיא בטלה לגבי הקצירה העיקרית.